

ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА СЛОВЕНА (V–VI ВЕК) НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ*

Сажетак: Тематски рад се бави обичајима и веровањима Словена (V–VI век) на простору данашње Војводине, на основу доступних и прилично непотпуних података византијских извора: Прокопије, Псеудо-Маврикије, Псеудо-Цезарије, Агатије, Менандар и Чуда Светог Димитрија. Подаци о обичајима и веровањима Словена на подручју Подунавља у самом раду комбиновани су са подацима о животу и веровањима Словена на другим просторима. Оскудни археолошки налази, уз коришћење расположивих византијских извора као и коришћење података у свим словенским областима где је паганска религија нешто боље позната, омогућавају да се верске представе реконструишу на основу трагова у језику, обреда, обичаја и веровања из много каснијих времена. Коришћење етнографског материјала употпунило је слику о обичајима који су били раширени на тлу Војводине у периоду раног средњег века.

Кључне речи: Словени, обичаји, религија, култ, дрвеће, животиње, звезде, крст, Перун, Дажбог, Световид, Весна, виле.

Словени који су некада чинили јединствену целину, боравећи између црноморских степа и Балтичког мора, почели су се ширити на све стране и разилазити у нова подручја.¹ Узроци померања и покретања словенског становништва били су вишеструки: велики пораст становништва, неплодна и тешко обрадива земља, инвазија Скита, Сармата, затим Хуна, Авара и Бугара. Последица свега било је покретање делова словенског народа и кретање у разним правцима. Одлазак Германа

* Овај рад је део пројекта покрајинског Секретаријата за науку *Истраживања политичке, привредне и културне прошлости Војводине*, чији је руководилац др Александар Касаш.

¹ Погледаги одељак: „*Сеоба Словена на Балканско Полуострво*“ код: К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 46–52.

са Понта, из Дакије и са средњег и доњег Дунава на запад, олакшало је Словенима продирање на југ. Они су у другој половини V века запосели Ердељ, затим кроз Молдавију почели продирати према доњем Дунаву. О времену досељавања Словена постоје само уопштени подаци.

Оскудни археолошки налази, уз коришћење расположивих византијских извора као и коришћење података у свим словенским областима где је паганска религија нешто боље позната, омогућавају да се верске представе реконструишу на основу трагова у језику, обреда, обичаја и веровања из много каснијих времена.²

Религија претставља однос човека према Богу и деле их на овом ступњу развоја сви чланови заједнице кроз митове, доктрину и легенду, те на тај начин изражавају културу и вредности заједнице. Обожавање је најосновнији елемент религије. Митови се пак баве догађајима, условима живота и делима богова или надљудских бића којих нема у свакодневном животу обичног човека, али они чине његову основу. Митови који настају у једној религији најчешће су блиско повезани са религиозним уверењима и обредима.

Словени су говорили језиком који се данас назива прасловенским. Писменост их је почела захватати тек после њихових сеоба на југ, запад и исток.

Друштвено уређење Словена у периоду V–VI в. прилично подсећа на германско уређење. Састављени су од великог броја малих племена која се групишу по родовима са наследним краљевима или кнежевима без веће власти, који одлучују о питањима мањег значаја, док о важним питањима одлучује народ. Византијски хроничар Прокопије каже да Словенима не влада један човек него да они од давнина живе у демократији, а на заједничком скупу су расправљали о свим јавним пословима.³

Византијски извори приказују Словене као несложна племена под многим краљевима који се могу придобити поклонима и лепим речима. Сматрани су пркосним и поносним народом који воли слободу.

Ропство није играло значајну улогу, нити је рад робова примењиван у привредном животу. Псеудо-Маврикије извештава да Словени своје заробљенике нису држали у ропству неограничено време него су им након истека заробљеничког рока остављали слободу да сами изаберу одлазак у своју домовину плаћањем откупнине или да са њима остану као пријатељи и слободни људи.

Према гостима, странцима, Словени су изузетно били љубазни и „*пријатељски их проводе од места до места*“.⁴ Уколико би се догодило да гост настрада, против домаћина покреће рат онај који му је госта поверио, сматрајући право на освету као најнормалнију ствар. Гостољубље је константовано код свих народа на примитивном ступњу а нарочито код индоевропских народа.⁵

² В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба. Изабране студије*, припремио В. Ђурић, Београд 1973.

³ Прокопије, *ВИИНЈ I*, Београд 1955, стр. 25, нап. 24 (Ф. Баришић).

⁴ Псеудо-Цезарије, *ВИИНЈ I*, Београд 1955, 130–131, (Ф. Баришић-Л. Томић).

⁵ В. Чајкановић, *Гостопримство и теофанија*, СЕЗ 31 (1924), 1–24.

Прокопије је разликовао Словене и Анте, напомињући да су то сродна племена која говоре истим језиком, имају исте обичаје и спољашни изглед. Физички, Словени су сви били високи, стасити и необично јаки. Њихова боја косе је риђа. Живели су у крајњој запуштености и „*прљавштине су увек пунџ*“.⁶ Многољудни и издржљиви, лако су подносили жегу, хладноћу, кишу, голотињу тела и оскудицу хране. Свирали су „*на тамбури пошто не знају да дувају у бојне трубе*“ те им је веома било блиско „*бављење музиком*“.⁷ Становали су у сиромашним колибама, јако раштркани једни од других и у току живота више пута су мењали место пребивања. Свака кућа је имала по неколико излаза, а вредности и драгоцене ствари закопавали су у утврђења у која су се и сами склањали у случају напада непријатеља. Њихово наоружање се састојало од малих копаља, тешких штитова, дрвених лукова и малих стрелица намазаних отровном течностју која се приликом поготка шири целим телом. Током напада на непријатеље, пешадија наваљује групно без оклопа, носећи у рукама штит и копље.⁸ Доласком у нове крајеве, посредством напреднијег наоружања суседа, обогатила се и словенска опрема. Редовна опрема словенског ратника у новој средини постали су: шлем, оклоп, појасеви за заштиту тела, а за напад, поред старог копча и лука са стрелама, јавља се и тешки мач или сабља и велики нож.

Дрвеће заузима посебно место у веровањима старих Словена. Дрво је један од основних елемената традиционалне слике света који обликује просторне и временске представе. У низу веровања дрво се јавља као митопотска пројекција универзума. У словенској митологији дрво је оса света, центар света и оличење космоса у целини. Његова круна досеже до небеса, а корење до пакла.⁹ У словенској и митологији многих народа владало је веровање да дрво, као и растиње и облици у природи, има душу. Дрво је за њих било боравиште демона или је пак претстављало божанство, знатно чешће добро него лоше.¹⁰ Запис (потпис, миро, богомоље) је свето дрво на чијој кори је урезан крст. Запис је сматран за локалну светињу.¹¹

Дубрава или гај је мања шума, место на коме се окупљају виле и ноћу играју коло. Ово веровање је у вези са индоевропским веровањем о светим гајевима – местима где су се обављали пагански култни обреди. Стари Словени су имали свете гајеве, попут других народа, које су обожавали као седишта духова, резиденције богова и место где одлазе душе предака.

⁶ Прокопије, *ВИИИЈ* 1, стр. 29, нап. 35 и 36 (Ф. Баришић).

⁷ Теофилакт Симоката, *ВИИИЈ* 1, стр. 111, нап. 33 и 34 (Ф. Баришић).

⁸ Л. Нидерле, *Словенске старине*, Нови Сад 1954, 146.

⁹ *Словенска митологија*, енциклопедијски речник, Београд 2001, приредили С. М. Толстој и Љ. Радаковић, 163–165 (В. Ј. Петрухин).

¹⁰ Ш. Кулишић-П. Ж. Петровић-Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1998², 154 (Н. Пантелић).

¹¹ За „запис“ се бирало крупно дрво (попут храста, бреста, букве, јасена) или воћка (крушка и леска). Т. Ђорђевић, *Остаци обожавања дрвета у нас*, Сремски Карловци 1901.

Стабло бора (*pinus silvestris*) је изразито сеновито и валовито дрво за које је везано више религијских претстава.¹² Сама реч бор је прасловенска. За дрво бора је најважнија карактеристика да врло често може да претставља божанство или саму супституцију божанства. Такав карактер обично имају поједини борови који су табуирани и за које је везан читав култ, а за које се прича да су их посадиле извесне велике личности из далеке прошлости. Извесну религијску позадину има можда и клетва „бора ми“, „борме“, „бога ми“ и „богме“. По једном објашњењу, тако људи говоре „да имена Божијега не помињу узалуд“. Могуће је, међутим, да у овом случају имамо старинску клетву самим бором, односно нуменом који је у њему (постоји слична клетва са једним другим магичним дрветом, „злога ми“).¹³

Према храсту (*querus robur*) стари Словени су гајили велико поштовање. Стабло храста је сматрано за божанство а његове гране играле су велику улогу у култу.¹⁴ Оно је било посвећено Перуну и о томе сведоче бројни записи. Код старих Словена, липа (*tilia*), исто као и храст, била је свето дрво. Укореењено је мишљење да балканско поднебље није погодно за липу као некадашња прапостојбина Словена.¹⁵ Леска (*corylus avellana*) се код Срба доводи у везу са св. Илијом громовником, Перуновим наследником. Она је сигурна заштита од елементарних непогода а нарочито од удара грома и од града. Употребљавана је у многим обичајима и магијским радњама, а често је служила и као заштита. У леску не удара гром „јер ју је Исус благословио, а гром удара само у оно дрво под којим сједи ђаво“, те због тога, када грми, људи, нарочито чобани, ките се лесковим гранчицама, стављају је око тела или беже под леску.¹⁶

Глог (*crataegus oxyacantha*), бодљикава биљка, је најмоћнији апотропајон против вампира, вештица и злих демона уопште, ма у коме се облику јављали.¹⁷ Дрен (*cor-*

¹² *Kiefer (pinus silvestris)*, бор, бора или борика. *Главно биље у народном веровању и певању код Срба*. По Ангелу де Губернатису. Скупио и саставио Нишевљанин (Павле Софрић), Београд 1912, 17.

¹³ В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, рукопис приредио и допунио Војислав Ђурић, Београд 1994, 34–36.

¹⁴ Српски народ је, такође, гајио изузетно велико поштовање према храсту. Било је укореењено мишљење да, уколико се на њему налазе записи, нико не сме да их посече јер би та особа могла да умре на лицу места или у скорој будућности. М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд 1894, 128, 299.

¹⁵ О високом религијском значењу липе сведочи и чињеница да се од ње изводи „живи огањ“, који се употребљава за обнављање ватре, за лустрацију људи и стоке, и као лек за многе болести. С. Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, Београд 1990, 75, 79, 81, 105, 152, 237.

¹⁶ В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, 137–140.

¹⁷ Глог је популарно оружје у борби против вампира. Довољан је и сам *трн* да се вампир уништи или отера. Њиме се терају и демони болести; *Трн (dipsacus, spina alba, crataegus monogyna)* (бели трн или бела драча); *paliurus aculetatus* (црни трн или црна драча) је сматран за утук против свих демона. Као апотропајон, утук, трн се нарочито радо употребљава у борби против мртвачких демона. М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 326; У борбама против вампира се употребљава и розог (*typha latifolia*) јер има јаку антидемонску снагу.

nis mas) претставља инкарнацију здравља, снаге и младости те има изванредну спасоносну снагу.¹⁸ То је условљено његовим својствима као што су: рано цветање, тврдоћа дрвета и дуговечност. У обредним обичајима код Словена врба (*salix*) и врбово пруће су симбол напретка и подмлађивања. Она заузима видно место и у веровањима осталих индоевропских народа. У обредима и магији врба је симбол раста, развитка и умножавања. Бреза је била изузетно поштовано дрво код старих Словена.¹⁹ Топола (*populus alba*), ракита (*salix caprea*), јела (*abies pectinata*) и још неко дрвеће имала су изразиту религијску и обредну симболику.²⁰

Постоји и дрвеће коме је приписивано у словенској (касније и у српској) митологији изузетно демонско обележје. Брест (*ulmus campestris*) је познато демонско дрво. Багрем (*robinia pseudacacia*) не треба садити близу куће, јер у кућу може ударити гром.²¹ За жалосну врбу (*salix babylonica*) се веровало да под њом не ваља боравити јер ту станује нечастиви.²² Зова (*sambucus nigra*) је, такође, демонско дрво на којем бораве виле, и ко га посече, оштети, или опогани, сноси санкцијау (одузетост или смрт).²³

Јасика (*populus tremula*) је важила код Словена за проклето дрво. Њу је проклела Мајка Божија, која је хтела да слуша појање светог Петра и Николе, и свете Анђеље и Марије, па је заклела свако чедо, и гору и воду да ћуте, и све је заћутало, осим јасике која је треперила. Постоји и раширено предање да ју је Бог проклео да никад нема мира зато што је одала Христа сотони, или Јеврејима. Са јачим продором хришћанства проширило се веровање да је јасика крива што је дозволила мучитељима Исуса Христа да од њеног дрвета направе крст, на коме су га разапели, и ексере којима су га закуцали за крст.²⁴

Стабла воћака била су саставни део словенске митологије и култа. У свим обичајима везаним за животни циклус човека, јабука (*pirus malus*) је незаменљиво знамење живота, здравља, плодности, напретка, среће, добрих намера и жеља.²⁵ Дрво и плод јабуке играју значајну улогу у свадбеним обредима те је у њима одражена

¹⁸ Реч дрен је прасловенска. М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 283, 286, 287, 293; Има значајну улогу у старинском култу. Користи се у лековити сврхе као и у свадбеним врачањима, којима је циљ да се одржи међу супружницима слога и изазове плодност. В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, 78–81.

¹⁹ *Словенска митологија*, енциклопедијски речник, 51–52 (Л. Н. Виноградова-В. В. Усачова).

²⁰ Топола је дрво на којем воле да седе виле. Ракица је дрво којег су се ђаволи бојали. За јелу с обзиром на огромну величину, дуговечност и лепоту (атрибути: висока, витка, зелена, танка, поносита) било је везано врло велико религијско поштовање. В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, 106–107, 175, 198–199.

²¹ П. Софрић, *Главно биље у народном веровању и певању код Срба*, 10.

²² Жалосна врба се још зове и јадика или јадиковица. Име јадика носи у себи рђаво знамење, и то је прави разлог што се њено дрво употребљава у извесним случајевима аналогне магије. В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, 84

²³ П. Софрић, *Главно биље у народном веровању и певању код Срба*, 101.

²⁴ М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, 638.

²⁵ П. Софрић, *Главно биље у народном веровању и певању код Срба*, 108.

брачна симболика. Вишња (*cerasum apronianum*) је била незаобилазна у гатањима и врачањима, нарочито љубавним.

За разлику од јабуке крушка (*pirus communis*) је сеновито дрво на којем се, по правилу, окупљају и бораве зли демони.²⁶ Орах (*juglans regia*) је у народној традицији био дрво подземног света, вештица и злих духова. Историјски извори из XII века помињу посвећен орах код Балтичких Словена, а веровање да се на ораку купе ђаволи познато је код индоевропских и семитских народа.

Од јагодичастог воћа у словенској митологији видно место заузимају купина (*rubus fruticosus*) и јагода (*fragaria vesca*).²⁷

И цвеће је имало важну улогу у словенској митологији и обредним радњама. За перунику (*iris germanica*) се претпоставља да је имала одеђену улогу у Перуновом култу. Веровало се да перуника (богиша, чуваркућа) штити од грома, непогода и несрећа.²⁸ За ружу (*rosa gallica*), рузмарин (*rosmarinus off.*) и јоргован (*syringa vulgaris*) везана су многа предања и веровања.²⁹

Храна је у народној традицији регулисана социјалним нормама и традиционалним обичајима те се јавља као саставни део породичних, календарских и привредних обреда. Код свих Словена најпоштованије место за трпезом се сматрало чело стола, на коме је седео домаћин. Код Јужних Словена требало је, против злих демона, после обеда устати од стола са исте стране са које је човек сео на своје место.

Стари Словени су имали „у камере спремљених пољских производа, нарочито проса и хељде“.³⁰ Просо (*hirse, panicum miliaceum*) или ситна проја, као здрава намирница, игра велику улогу у исхрани почетком средњег века.³¹ Хељда (*fagopyrum esculentum, sagittatum, fagopyrum tataricum*) је житарица која добро успева на сувој, брдовитој и у хладној клими. Будући да брзо сазрева може да се одгаја као усев и у касној сезони. Код Јужних Словена коприва (*urtica urens*) је биљка која је употребљавана у периоду пролећно-летњих празника, као ритуално јело, ради очувања здравља читаве породице.

²⁶ В. Чајкановић, *Свети Сава и вуци*, СЕЗ 31 (1924), 157–165; *Српски митолошки речник*, 275 (Н. Пантелић).

²⁷ П. Софрић, *Главно биље у народном веровању и певању код Срба*, 144. Јагода се употребљава код љубавних враџбина. Купина се помиње као седиште женских демона и божанстава. Постоји и веровање да је купина постала на молитву Богородице.

²⁸ *Српски митолошки речник*, 347 (Н. Пантелић).

²⁹ Ружа игра велику улогу у враџбинама којима је циљ да се осигура здравље. То је и цвет љубави. Рузмарин је сватовско цвеће и помиње се често у песмама. За јоргован се веровало да је лековита биљка. П. Софрић, *Главно биље у народном веровању и певању код Срба*, 134, 189, 195.

³⁰ Псеудо-Маврикије, *ВИИИЈ* 1, 131 (Ф. Баришић-Л. Томић).

³¹ Као жртва, просо је некада сипано у темеље грађевина код Срба и нађено је у развалинама Сокола, Сврљига, Козника, Марковог калета. Обичај је био да се пред вечеру на месне покладе њиме посипа кућа, уочи Ђурђевдана по дворишту, и око куће и торова, а на Бадњи дан увече по штали. Има улогу у љубавним врачањима. Н. Беговић, *Живот Срба граничара*, Загреб 1887, 228; С. Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, 191.

Животиње су, такође, заузимале важно место у веровању и обичајима подунавских Словена. Поједине животиње изузетно су поштоване у народној традицији. Код северних народа Азије и Европе поштовање и веровања у вези са јеленом сачувана су до данашњих дана. Сматра се да јелен поседује божанску и сунчану симболику.³² Овца је благословена животиња која је „из раја искочила“ док је јагње од најстаријих времена претстављало симбол невиности и чистоте. Пчела је животиња коју Словени сматрају светом и благословеном. За жабу се претпоставља да предсказује време, носи се као амајлија, служи као лек људима и стоци али се употребљава и приликом клетве осумљичених за крађу.

Великом броју животиња приписиване су демонске особине и претстављале су лош предзнак у свакодневном животу Словена. Вук је према народном веровању сматран за изразито демонску животињу. Према предању вука је створио ђаво. Као и код Грка, Германа и Келта у народу је постојало веровање да се душа покојника може инкарнирати у вука.³³ Гавран је увек био весник несреће и смрти, док је зец сматран за демонску животињу. Змија је код свих словенских народа изазива страх, одбојност и њено име не треба помињати јер то може да буде кобно. У змијске врсте Словени су убрајали: аждаје, але, змајење и змијске царење. Према предању Бог је створио јегуљу а ђаво змију. За медведа, који може успорено да хода, се веровало да је човек који је кажњен тиме што је претворен у животињу. Коњ се у словенској митологији обично јавља у вези са демонима доњег света.

Птице грабљивице (јастреб, орао, соколови) у словенским обредним радњама и митологији претстављају симбол нечистоте и смрти, демонска и одбијајућа бића.

У животу подунавских Словена радње везане за култ претстављале су обожавање неких појава, облика, предмета, биљака, замишљених и живих бића у природи за које се верује да имају натприродну моћ и зато могу утицати на плодност, здравље и, уопште, на живот и функционисање људских заједница.³⁴

Словени су били познати по одличном сналажењу у води. Ако би се нашли у каквој опасности загњурили би се у дубоку воду држећи у устима дугачке пробушене трске помоћу којих би дисали.³⁵ Словени су из отаџбине донели вештину у пловљењу рекама и изградњи чамаца од издубљеног дебла, моносила, што су искористили Авари приморавајући их да граде флотиле за прелаз аварске коњице.³⁶ У религији Словена, као и у народном веровању Срба, извори, реке затим језера

³² *Српски митолошки речник*, 229–230 (Н. Пантелић и Ш. Кулишић); *Словенска митологија*, енциклопедијски речник, 247–248, (А. В. Гура).

³³ Из свих веровања и обичаја може се извести закључак да је вук у старој словенској, српској, као и у етрурској, грчкој, римској, германској и келтској култури претстављао демона а можда и божанство доњег света. *Српски митолошки речник*, 117–118, (Ш. Кулишић); Л. Леже, *Словенска митологија*, Београд 1984.

³⁴ Поштовање и обожавање предака код Срба доводи се у везу и са развијеним култом предака још код старих Словена, као и касније примљених култова током заједничког живота с народима на балканским просторима. *Српски митолошки речник*, 277–278 (Н. Пантелић).

³⁵ Псеудо-Маврикије, *ВИИИЈ* 1, 133 (Ф. Баришић-Л. Томић).

³⁶ К. Јиречек, *Историја Срба* I, 44.

и море често су предмет култа и обожавања. Вода је извор живота и средство за магично очишћење. Словени су становали око река, по мочварама и поред језера па је вода заузимала важно место у њиховој религији и култу. Прокопије је забележио да Словени „*обожавају и реке и нимфе (виле) и нека друга нижа божанства и свима њима приносе жртве*“.³⁷ Врло важно место у животу Словена на простору некадашње Војводине заузимала је река Дунав. Псеудо-Цезарије доноси две вести о овој реци. Он бележи „*погледај ...једну од четири реке што теку из истог рајског извора, ону која се у нашем Светом Писму назива Фисион, а код Грка Истер, код Римљана Данубиус, код Гота Дунабис*“.³⁸ Река је према народном веровању била боравиште душа умрлих, улаз у доњи свет и размеђе које одваја свет мртвих од света живих. Веровање да је вода жива, као и свако друго биће, што се посебно односи на изворе и врела, било је веома раширено. Сматрало се да су извесни извори сеновити, да у њима бораве душе умрлих предака или неки други демони. Због тога што се они окупљају поред извора, на тим местима се одржавају култне радње и приносе се жртве. Култови посвећени вилама често се везују за изворе. И управо због тога се за многе изворе и верује да су чудотворни и лековити (што за неке није без основа), а нарочито за лечење неких болести. Поред извора се чине и љубавне магије.³⁹ Бунар је за Словене био погранични простор тј. веза са оностраним светом. После прве брачне ноћи млада је код Словена вођена на бунар што је претстављало симбол придруживања новој породици.

Стари Словени су се бавили и гагањем. То је био поступак којим су откривани догађаји у прошлости (крађе, убиства), а на тај начин су и прорицали догађаје у будућности (ратови, земљотреси, болести и сл.).⁴⁰ Прокопије доноси податак да Словени „*по жртвама врачају*“ и да приносе жртве својим божанствима.⁴¹ Податак о врачању и прорицању блиске судбине код македонских Словена почетком VII в. сачуван је у *Miracula S. Demetrii II*. Словенски вођа Хацон „*тражио је по својој навици преко врача да му каже да ли ће ући у наш богом чувани град, па му је одговорено да ће ући, али му не би речено како. Њему је, према примљеном пророчанству, изгледало да су наде повољне, па је стога својом смелошћу убрзао вођење битке*“.⁴²

Крст (страословенски назив) био је познат старим Словенима знатно пре примања хришћанства. Као симбол хришћанства, настао је тек у III веку нове ере. Крст као украс који је ношен на ланчићу око врата био је честа појава код старих

³⁷ Прокопије, *ВИИНЈ* 1, вест бр. 2, 27 (Ф. Баришић); В. Чајкановић, *Студије из религије и фолклора*, Београд 1924, 71–77, доноси податак да руски фолклор пружа бројне потврде о некадашњем обожавању река. У водена бића у словенској митологији убрајане су аждаје, водењак, дунавски демон и русалке.

³⁸ Псеудо-Цезарије, *ВИИНЈ* 1, вест бр. 2 и вест бр. 3 (Ф. Баришић); Поповић, *Четири рајске реке*, Глас САН 171 (1936) 161–176.

³⁹ *Српски митолошки речник*, 214 (Н. Пантелић).

⁴⁰ В. Чајкановић, *О магији и религији*, Београд 1985, приредио Б. Јовановић.

⁴¹ Прокопије, *ВИИНЈ* 1, стр. 27, нап. 26а (Ф. Баришић).

⁴² *Miracula S. Demetrii II*, *ВИИНЈ* 1, 193 (Ф. Баришић).

Словена. Код Јужних Словена крст се јављао на разним предметима који су служили човеку током целог живота, па и после смрти. Знатна употреба крста показује да је он имао велику верску улогу и симболику украса због тога што је био од племенитих метала. И стари Срби су знали за крст и употребљавали су га пре примања хришћанства. Крст грчког типа заступљен је код свих балканских Словена на надгробном камењу, улазним вратима на кућама, преслицама, ускршњим јајима, обредним хлебовима, земљаном посућу, разним дрвеним справама и у орнаментици. Антропoidне идоле на границама земљишних потеса имали су стари Словени у области Балкана. Таква два идола, један од црвеног а други од сивог гранита, откривени су у прошлом веку на границама села Мозгау и Гросхерцегвалда која се налазе у данашњој Пољској.⁴³

Звезде су небеска тела са нераскидивом везом са судбином људи и оне утичу на „земаљске“ догађаје. Псеудо-Цезарије бележи „*пошто седам звезда суделује при рађању сваког од нас, кажемо да се и читава земља дели на седам крајева и да сваким крајем управља по једна звезда и да поданици живе и умиру према њиховом (звезданом) повезивању. Управо то дејство звезде називају законом (неког краја)*“.⁴⁴ У сваком сазвежђу има по 30 божанстава која присуствују рађању деце и одређују им судбину. Подељена су у тридесетине са десетарима на челу. Према томе, хороскопских декада има $12 \times 3 = 36$.

Дуга (*райская дуга, божји лук, божији појас, Богородичин појас*) је симбол летине, плодности и обиља. Веровало се да дуга сакупља, исисава или пије воду из језера, мора, река и бунара попут змаја.

У народној традицији сачувани су трагови веровања у врховног небеског бога старе религије који је некада живео на земљи, док је свет био бољи и поштенији, а сада живи на небу. Према народном веровању, откад је народ почео да псује божанства, бог се преселио на небо. У народним пословицама и изразима, реч бог често значи небо („...*испод бога нема се куд*“, „*не види белог бога*“, „*што је под сунцем и под богом*“). У народним песмама помиње се бог неба као цар небески који жени Сунце, свог сина. У песми која говори о Месечевим сватовима, невеста, делећи дарове, Богу даје небеске висине, а св. Илији муње и громове. Овај врхунски небески бог, којем припада горње, сјајно небо, разликује се од Перуна, персонификације бурног, атмосферског неба, чије су функције пренесене на св. Илију. Словени верују да на небу влада један врховни бог који се стара само о небеским стварима, док је управљање светом препустио нижим божанствима које је он родио. То веровање се подудара са веровањем угрофинских народа о врховном небеском богу (Никш'е паз, Нум), које је управљање светом препустило нижим божанствима. Прем веровању словенских народа бог у разним облицима, као и угрофински Никш'е паз, посећује домове људи и доноси им срећу и обиље (српски

⁴³ У нашем народу нису откривени такви идоли, али има доста трагова и остатака (гробова, гробала, црквина, кочева и крстова) који су имали апотропејску улогу старословенских идола на границама, и који су сада углавном замењени хришћанским крстовима. *Српски митолошки речник*, 264–271 (П. Ж. Петровић).

⁴⁴ Псеудо Цезарије, *VIIIIJ* 1, вест бр. 1, стр. 3–4 (Ф. Баришић).

персонификовани Божић), што би, у ствари, претстављало остатак нижих, почетних претстава о богу као даваоцу богатства и обиља. Општа словенска реч *бог*, која одговара староиндијској речи *bhagas*, по мишљењу многих научника потиче од иранске речи *baga*-богатство, обиље, господар, бог, коју су Словени највероватније примили од Скита или Сармата.⁴⁵

Религија Старих Словена је многобожачка.⁴⁶ Словенски бог неба и непогода (падавина, летњих киша) тј. бог громовник био је Перун. Веровали су да је „један од богова, творац муње, једини господар света, и жртвују му говеда и све остале жртвене животиње“.⁴⁷ Њему је био посвећен четвртак (перенден, перундан). У његов домен улазили су облаци, громови и падавине.⁴⁸ Свети Илија је по преузимању хришћанства преузео улогу Перуна.⁴⁹ Илија Громовник је светац, старозаветни пророк који је у народној традицији господар грома, небеске ватре, кише, заштитник летине и плодности. Гром се најчешће објашњава тиме да се св. Илија по небу вози са огњеним коњима, да Илија или Бог бацају камење по небу или с неба на земљу. Јужни Словени су сматрали да гром и муња потичу од борбених-митских змајева-дракона и ала.

Дажбог (*Дажъбогъ, Дажбогъ, Даждъбогъ*) је бог Сунца (сунчеве топлоте) и кише, који су најважнији за опстанак људи. Према усамљеном тумачењу Веселина Чајкановића он је врховни бог Срба.⁵⁰ Дажбог је замишљан као старац, одевен у

⁴⁵ У громовника Перуна заклињали су се и Руси у уговорима са Византијом у X веку. Топографска номенклатура неких места подсећа на ово божанство: село Перун код Сплита, брдо Перун у Истри итд. С. Васиљев, *Митологија и религија древних Словена*, Београд 1990²; М. Гиамбутас, *Храмови и религија Старих Словена*, *Satena Mundi* 2, приредио П. Р. Драгић Кијук, Краљево-Београд 1992, 893–900; Х. Ловмјањски, *Религија Словена*, Београд 1994; Д. Протић, *Религија страих Словена*, Теолошки погледи 27, бр. 1/4 (1995), 41–59.

⁴⁶ Готово ништа везано за веру Старих Словена се не може са сигурношћу тврдити, већ све спада у домен научних теза. В. Дворниковић, *Религиозни и религиозно-уметнички дух Јужних Словена*, Београд 1936.

⁴⁷ Прокопије, *ВИИИЈ* 1, стр. 26, нап. 26 (Ф. Баришић); В. Чајкановић, *О српском врховном богу*, Београд 1934, 53–54; Назив Перун је настао од индоевропског корена -пер односно -перк који значи ударити (врло снажно, силовито ударити) и суфикса -ум који означава онога који извршава радњу. М. Филиповић, *Трагови Перуновог култа код Јужних Словена*, ГЗМ н.с. 3 (1948), 63–80.

⁴⁸ Њему је посвећен цео циклус додолских обичаја којима је призивана киша која је у одређено доба године (током лета) најчешће била страховита олуја праћена муњама или као тзв. летња киша (која се појави изненада и траје врло кратко) која је старим Словенима деловала као дар богова. Сматра се да Перун током олуја путује у својој кочији, избацује муње на Земљу, а да грмљавина потиче од клопарања точкова. А. И. Асов, *Словенски богови*, Београд 2003.

⁴⁹ *Словенска митологија*, 141–142 (С. М. Толстој); 222–223 (О. В. Белова).

⁵⁰ У многим списима се Словени називају Дажбоговим унуцима, што би значило да воде порекло од Дажбога, јер је у то доба било врло ретко да унук упозна деду и то је изгледало као веома дуг временски период. Дажбог је био српски „национални бог“, али у исто време идентичан са општесловенским Дажбогом, који је сматран за родоначелника руских кнеже-

медвеђу или неку другу животињску кожу (како је тада и већина људи била одевена), са штапом у руци којим се помаже зато што је хром. Најчешће је у пратњи црног пса односно вука који је такође хром, а често је и на белом коњу.

Световид (Световит) је најпознатији међу боговима Словена али није могуће одредити његову тачну улогу и место у словенском пантеону.⁵¹ Сличност између Световидовог имена и словенског назива за св. Вида послужила је хришћанским мисионарима да у процесу христијанизације замене Световида са св. Видом, као што је рађено и са осталим многобожачким боговима.

Велес је словенски бог поља, пашњака и шума, усева, стоке и дивљих животиња тј. „сточни бог“ или најкраће речено покровитељ домаћих животиња.⁵² У хришћанству његову улогу је преузео св. Василије.

Морана је словенска богиња смрти и зиме. Најчешће се појављивала обучена као лепа девојка, врло бледа, са вучјим очњацима и канцама. Код Источних Словена она је богиња плодности и жена. Весна је била богиња пролећа у словенској религији.

У византијским текстовима налазе се сведочанства о веровању у виле, рожданице и вукодлаке.⁵³ Виле су биле лепе, вечно младе девојке, у лакој белој одећи, дуге и распуштене косе. Певале су ноћу песме умилним гласом и становале на планинским ливадама и врховима. Оне су биле виновници атмосферских појава, олуја и града. Рожданице или рожденице су одређивале судбину људи приликом рођења. Вукодлак је митолошко биће које је имало способност брзог зацељивања рана.

ва. В. Чајкановић, *О српском врховном богу*, 456; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995, 13.

⁵¹ Име Световида још увек није добило ваљано тумачење. Научници се слажу да га треба раздвојити на Свет(о) и наставак -вид(вит). Свет -у смислу Свет тј. Земља, чему би у прилог ишао и опис његовог кумира чије су главе гледале свуда тј. на цео свет или Свет – као прилог који означава свету особу тј. свеца, што би опет ишло у прилог јер је један од највећих словенских богова сигурно био и најсветији међу њима. Вит – као скраћеница од речи витез тј. коњаник, што је могуће решење загонетке јер се Световид сматрао коњаником и имао свог посебног коња који је у његово име предсказивао или Вит – се повезује са кореном -ви или -ве са значењем дувати (вејати) односно (снажно) дисати, у прилог чему иде чињеница да жреци приликом чишћења храма нису смели дисати (удисати и издисати) у светилишту, већ су истрчавали напоље да би издахнули и поново удахнули.

⁵² У везу са божанством стоке Велесом или Волосом доводе се у везу имена неких места као што су варош Велес на горњем Вардару, брдо и зесеок Велес у западној Србији, село Власеница код Кладова и село Велеситово у Црној Гори. Словени су у Велесу видели бога који се брине о њиховој прехрани. Тако је било још у сакупљачко-ловачкој заједници када је он као медвед-шумски цар бринуо да буде довољно дивљачи и плодова за људе, али је бринуо и о животињама и биљкама бранећи их од људи. Након преласка на земљорадничко-сточарски тип заједнице он је на себе преузео и бригу о усевима и стоци. Био је задужен да жетва буде довољна и ако је могуће обилна, да је не уништи град или нека пошаст и да се стока размножава и не липше од болести и глади.

⁵³ К. Лиречек, *Историја Срба* I, 92–93. У јужнословенској митологији виле су женска натприродна бића, наклоњена људима. Живе далеко од очију људи, на планинама, покрај вода или у облацима. Караконцула је замишљено биће светлих очију, с великим штапом којим туче непослушну децу, па их прождире.

Посебно су поштовани духови предака. Култ умрлих очувао се и после покрштавања, али је прилагођен хришћанским схватањима.⁵⁴ Неизвесно је какве су представе Словени имали о свету мртвих и о божанствима која њиме господаре. На основу узгредних или двосмислених података у историјским изворима претпоставља се да је свет мртвих мрачан, а да је божанство које њиме влада Црнобог. И код Срба је током векова било уврежено мишљење да се људи после смрти могу претворити у „вукове“ или „вампире“.

Грбови су сматрани за места која се не смеју окаљати и била су поштована као „светиња“. Код Јужних Словена био је распрострањен обичај разбијања земљане посуде о мртвачки сандук, спуштен у гроб, као на пример судова у којима су доносили вино и уље на гробље. Код свих Словена било је укорењено веровање да земља са гробља поседује чудотворна својства. Скрнављење гробова предака сматрано је за велики злочин.

⁵⁴ ИСН I, Београд 1981, 155 (С. Ћирковић); М. Ј. Петровић, *Религија Словена у прехришћанском периоду*, Београд 1998.

SNEŽANA BOŽANIĆ MA

**CUSTOMS AND BELIEVES OF THE SLAVS (V–VI CENTURY)
ON THE TERRITORY OF VOJVODINA**

Summary

Poor archeological findings with the usage of the available Byzantium sources, as well as the one of the data within all the Slav's regions where the Pagan religion is a little bit more famous, enable and allow all the religious notions to be reconstructed on the basis of the traces within the language, rituals, customs, and believes from much older periods of time with the above mentioned Slav's nation on the territory of today's Vojvodina. Plants and animals took up rather important place in the Slav's cult. The Old Slav's religion was the polytheist one. The Old Slav's God of the sky and bad weather (rainfalls, summer rainfalls) i.e. the God thunderer was called Perun. The Daž God was the God of the Sun and rain, indispensable natural phenomenon for the human race survival. Veles is a Slav's God of the fields, pastures and forests, crops, livestock and wild animals. Vesna was a Goddess of the Spring within the Slav religion while Morana was the Goddess of death and winter.